

Petki Pál

A létben szituáltság módusjai és az időbeliség

A megértés, a diszpozíció, a hanyatlás és a beszéd időbelisége fundamentálonológiai értelmének interpretációja

Jelen írásban a *Lét és időnek* a *gond* kategóriájával összefüggésben tematizált néhány kulcsfogalma, jelesen a *megértés*, a *diszpozíció*, a *hanyatlás* és a *beszéd* fundamentálonológiai értelmének interpretációját kíséreljük meg. A fundamentálonológiai értelmezési horizontnak megfelelően ez a feladat ezek sajátos, a *jelenválólét* létben szituáltságának modalitása vonatkozásában elgondolt időbeliségi aspektusainak a megragadását feltételezi. Vállalkozásunkat elsősorban az indokolja, hogy a különböző heideggeri kategóriák jelentése általában egyáltalán nem eleve magától értetődő, sőt az értelmezés kényszere a szerző saját interpretációját követően is rendszerint megmarad. Ebből a szempontból megítélve az itt következő fejtegetések hozadéka a fent jelzett kategóriák („egzisztenciálék”) értelmének tisztázásához való hozzájárulás lehet. Ezen túlmenően arra nézve is implicit utalásokkal szolgálhatnak, hogy mennyire különbözik az elemzett fogalmak fundamentálonológiai értelme azok szokványos, pszichológiatudományi értelmétől.

Mivel a jelenválólét időbeliségét Heidegger eksztatikus-horizontális fenomenalitásként értelmezi, ebben az összefüggésben célszerűnek látjuk az ennek alapjaként tekinthető „feltárultság” kategóriájára hivatkozni. A feltárultság fenomenjét Heidegger a következőképpen ragadja meg: „Ez oly módon konstituál egy létezőt, hogy az egzisztálván maga lehet a saját »jelenválósága.«”¹ Abban a szövegekörnyezetben, amelyben előfordul, Heidegger ezt a kategóriát kimondottan a *gond* vonatkozásában érti, a feltárultság időbeli értelmeként magát a gondot jelölve meg. A gondban magában a feltárultság a megértés, a diszpozíció, a hanyatlás és a beszéd struktúramozzanataiban mutatható ki.

A megértés időbelisége

„A megértés eredendően egzisztenciálisan felfogva ezt jelenti: kivetülön viszonyulni ahhoz a lenni-tudáshoz, amelynek kedvéért a jelenválólét mindenkor egzisztál.”² Már ebből a megfogalmazásból is kitűnik, hogy itt nem a megértés (*Verstehen*) szokványosan értett, kognitív-pszichológiai fogalmáról van szó, hanem a jelenválólétnek olyan, az időbeliségben

Petki Pál (1956) – filozófianár, PhD, Áprily Lajos Főgimnázium, Brassó, palpetki@yahoo.com

¹ Martin Heidegger: *Lét és idő*. Bp. 1989. 550.

² Uo. 551.

konstituálódó kivetülésszerű egzisztenciámódjáról, amely minden ilyenfajta megértés előzetes lehetőségfeltételét képezi: „Mint az érthetetlen megértő felfedése minden magyarázat a jelenvalólét elsődleges megértésében gyökerezik.”³

Az egzisztenciális/eredendő értelemben vett, a léttel közvetlen vonatkozásban álló megértés (*létmegértés*) fogalmának értelmezéséhez a *lenni-tudás* kategóriájához kell visszanyúlnunk. Ez a kategória Heideggernél *egzisztenciálé*, a jelenvalólét világban való létének létmódusza. Mint ilyen viszonykategória a fakticitásban megnyilvánuló önmaga-előzéshez viszonyuló jelenvalólét meghatározottsága. A jelenvalólét a fakticitásban önmagát előzi, belevetettként már eleve, minden „gondoskodó” aktusa/cselekedete előtt *van*, és ebben az önmagát előzésben lét és lehetőség sajátosan egyet képez: a jelenvalólét létezhet, mert *van*, megléte egyben létezhetőségét is magában foglalja. Létezőn lenni-tudásban van. A jelenvalólét a lenni-tudás „kedvéért” egzisztál, azaz fakticitás és önmaga-előzés egységeként értett lenni-tudása léte kontinuitásának ontikus motivációja. A megértés létfogalma, a megértést a léttel közvetlen összefüggésben megragadó megértésfogalom arra utal, hogy ezt a megértést a jelenvalólét lét felé való alapvető nyitottsága, „kivetülése” értelmében kell felfogni. A kivetülés feltárulás/feltárultság, azaz kettős irányú, oda-vissza nyitottság: a kivetülön-viszonyulásban a viszonyuló is és a viszonyulás pólusa is nyitott.⁴ A megértés kivetülésjellegét az magyarázza, hogy a jelenvalólét a „másból” érti meg önmagát, emiatt transzcendálnia kell önmagát, kívül kell kerülnie önmagán, ki-vetülésre, önmaga-elhagyására van szükség, hogy azután a megértés módján önmagához/önmaga felé jöhessen vissza. Emiatt Heidegger értelmezésében az időbeliség szempontjából a megértés lényegi struktúramozzanata a jövő: „Egy egzisztens lehetőségben való kivetülő önmegértés alapja a jövő, önmaga-felé jövés a mindenkori lehetőségből, amelyként a jelenvalólét mindig egzisztál. A jövő ontológiailag lehetővé tesz egy létezőt, amely úgy van, hogy megértőn lenni-tudásában egzisztál.”⁵ A jelenvalólét létének jövő-meghatározottsága a fakticitás ontikai struktúrájában meglévő *lét és lehetőség*-egység, mint az önmaga-előzés folyamánya: „A jövő formailag indifferens terminusa a gond első struktúramozzanatának, az önmagát-*előzés*-nek a megjelenésében áll. A jelenvalólét faktikusan állandóan önmagát-előzően van [...]”⁶

A megértésben a saját lenni-tudására kivetülő jelenvalólét számára az e kivetülés ontikus struktúramozzanatát képező jövőnek autentikus és nem autentikus jellege lehet. Az autentikus jövő megnevezésére Heidegger az „előrefutás” (*Vorlaufen*), a nem autentikus megnevezésére pedig a „várás” (*Gewärtigen*) terminust használja.

A nem tulajdonképpeni jövő a jelenvalólét gond-struktúrájának hozadéka, ezen belül is az ugyanehhez kötődő nem tulajdonképpeni megértés hanyatlásszerű kivetüléstartománya: „A nem-tulajdonképpeni *megértés* arra vetül ki, amiről a mindennapi foglalatosság ügyleteinek során gondoskodhatunk [...]. A jelenvalólét elsődlegesen nem legsajátabb, vonatkozás nélküli lenni-tudásában jön el önmagához, hanem gondoskodón *abból kiindulva vár önmagára*,

³ Uo.

⁴ A viszonyulás/kivetülés struktúrájának feltárultság-jellegét a kérdésség módusza nemhogy gyengítené, hanem éppenhogy nyomatékosítja: „Az egzisztencia kérdéses lehet. Ahhoz, hogy a »kérdéssé-tétel« lehetséges legyen, feltárultságra van szükség.” – Uo.

⁵ Uo.

⁶ Uo. 552. (Kiemelés Heideggertől. A továbbiak során idézett szövegekben előforduló kiemelések, amennyiben más megjegyzést nem fűzünk hozzájuk, minden esetben az adott szövegek szerzőjétől származnak.)

amit gondoskodásának tárgya nyílt vagy éppenséggel nem nyílt. Gondoskodása tárgya felől jön el a jelenvalólét önmagához. A nem-tulajdonképpeni jövőnek várás-jellege van.⁷

A várásjelleg a jelenvalólét kivetülése hanyatlásjellegének tudható be, amelynek értelmében ebben a ki-vetülésben a gondoskodása tárgyait jelentő mássághoz tapad, önmagát ezek számára-valósága vonatkozásában vett esetlegességére bízta: „A mindennapi gondoskodás abból a lenni-tudásból érti meg magát, amellyel a gondoskodásának mindenkori tárgyával kapcsolatos sikerekből és kudarcokból eredendően szembekerül.”⁸ Ennek megfelelően a jövő elvileg nem-vártként „jeleniesül”: ez *nem az én jövőm, én nem ezt várom*. Kiválóan fejezi ki a jelen-jövő kapcsolatnak ezt a lényegi aspektusát a német nyelv jelent kifejező egyik alapszava, a *Gegenwart*, ami szó szerinti fordításban, de a fentiek értelmében értelem szerinti fordításban is *nem vártat, ellenvártat* jelent (gegen = ellen; warten = várni).⁹

Ezzel szemben az „előrefutás” terminussal megnevezett tulajdonképpeni jövőnek az „elvárás” módusza felel meg: „Az elvárás a jövőnek a várásból levezetett módusza, amely jövő tulajdonképpen előlegzéseként jön létre.”¹⁰ Az elvárás mint előlegzés abban az értelemben a tulajdonképpeni jövő sajátja, hogy a hozzá kötődő előrefutás a jelenvalólét lényegi végességét és autenticitását konstituáló „halálhoz előrefutó létként” határozódik meg. Heidegger értelmezésében ez az előrefutás az elhatározottsággal van lényegi összefüggésben, amelynek időstruktúrája a várásjellegű nem autentikus jövő időstruktúrájától lényegesen eltér, és ebben az eltérésben egy eredendőbb időbeliség nyilvánul meg. Ezt az eredendőbb időbeliséget Heidegger a *pillanat* (*Augenblick*) fundamentálonológiai fogalmával ragadja meg: „A tulajdonképpeni időbeliségben tartott, tehát *tulajdonképpeni jelent* nevezzük *pillanatnak*. [...] A pillanat fenomenjét *alapvetően nem lehet a most-ból megvilágítani*.¹¹ A tulajdonképpeni jelent azért képviselheti tehát a *pillanat*, mert az a „tulajdonképpeni időbeliségben” tartatik. Hogy ez hogyan értendő, arra Heidegger a nem tulajdonképpeni időbeliséget/jelent képviselő „most” jellegével összefüggésben utal: „A most olyan időbeli fenomen, amely az időhöz mint időbelüliséghez tartozik hozzá: az a most, »amelyben« valami keletkezik, elmúlik vagy kéznél van.”¹² Ezzel szemben „»A pillanatban« semmi sem adódhat elő [...]”.¹³ A szokványosan értett „most” tehát *már* időbelüliséget jelent, „benne” történnek/vannak a dolgok, a pillanat ellenben lényegét tekintve konstituálja az időt, amennyiben, az elhatározottság fundamentálonológiai fogalmával összefüggésben tematizálva: „Az elhatározottságban nemcsak hogy visszahozzuk a jelent gondoskodásunk legközelebbi tárgyában való szétszórtságából, hanem egyben a jövőben és a voltságban tartjuk. A tulajdonképpeni időbeliségben tartott, tehát *tulajdonképpeni jelent* nevezzük *pillanatnak*.¹⁴ A pillanat mint tulajdonképpeni jelen tehát a jövőt és a múltat (a „voltságot”) egyszerre magában tartja, és ezáltal az időbeliséget mintegy akkor-keletkezően konstituálja; ezzel szemben a hagyományosan értett „most” egyfajta eldologiasított időszemléletet képvisel, amelyben az idő a dolgok, események benne-létként értett létének úgyszólván a közeget

⁷ Uo.

⁸ Uo. 553.

⁹ Vö. uo. 553. Fordítói jegyzet.

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo. 553–554.

¹² Uo. 554.

¹³ Uo.

¹⁴ Uo. 553–554.

biztosítja. Ezt a gondolatot látszik aláhúzni az is, hogy Heidegger a nem tulajdonképpeni jelent mint most-ot *meg-jelenítésnek* nevezi, és ennek értelmét az egyáltalábani jelen, a meg-jelenítés és a pillanatszerűség konverzív viszonyba állításával érzékelteti: „Formálisan értve minden jelen meg-jelenítő, de nem mindegyik pillanatszerű.”¹⁵ A „most”-szerű, nem tulajdonképpeni jelen mint meg-jelenítés a gondoskodásszerű világra-hanyatlás dologiasítása/belevezettségé értelmével bír, ezzel szemben a pillant éppen fordítva, a tulajdonképpeni jövőből jön létre.¹⁶

A diszpozíció időbelisége

A diszpozíció (*Befindlichkeit*) időbelisége fenomenális állagának elemzését Heidegger annak a jelenvalólét egzisztenciális meghatározottságához tartozó fenoménként, egzisztenciáléként való felfogására alapozza, amelynek ontológiai funkciója, a megértéssel lényegi egzisztenciális összefüggésben,¹⁷ a jelenvalólétnek belevetettsége fakticitásával való szembesítése által a belevettség feltárultságának elősegítése: „A hangoltság a jelenvalólétet belevettségével szembesíti [...]. A belevetettlét egzisztenciálisan azt jelenti: így vagy úgy vagyunk diszponálva. A diszpozíció ezért a belevettségen alapul.”¹⁸

Ezáltal Heidegger a diszpozíciót, a jelenvalólét így vagy úgy hangoltságát annak faktikus/belevetett létét elsődlegesen a magát így vagy úgy érzés módján feltáró fenoménként fogja fel.

A belevetettséggel, a jelenvalólét léte magyarázat nélküli, pusztá fakticitásával való kapcsolatbáhozás a diszpozíció időbeliségi dimenzióját a múltra, a „voltság”-ra utalja, szemben a megértés lényegileg jövő-dimenzionalitásával: „A megértés elsődlegesen a jövőn alapul, a *diszpozíció* ezzel szemben elsődlegesen a voltságban jön létre.”¹⁹ Ha a diszpozíció, a jelenvalólét létérzesszerű hangoltsága eredendő minemiségében a belevetettséggel hozható összefüggésbe, akkor ez a jelenvalólétet alapvetően a múltra orientálja, mivel „a jelenvalólét léte értelme szerint állandóan voltként van”.²⁰ Ennek értelmében a jelenvalólét jelenvalósága a belevetettségre/fakticitásra vonatkoztatva *már-létként*, előzősként, a jelenével egyszerre már múltat konstituáló létezésként ragadható meg, a jelene-előttiség módján van: „*eleve-egy-világban-benne-való-önmagát-előző-lét*.”²¹ Ha a diszpozícióban a belevettség tárul fel, és az mint pusztá fakticitás a jelenvalólét önmaga-előzését lehetővé tevő „előttesének” létsituacionalitása, akkor érthetővé válik Heideggernek az a megfogalmazása a diszpozíció időbeliségi irányulásáról, miszerint „a voltság eksztázisa teszi lehetővé a magáralálást a magunkat valahogyan érzés módján”.²² Ezt a diszpozíció ontológiai struktúráját az időbeliség vonatkozásában megragadni szándékozó megállapítást kiegészítendő és pontosítandó, valamivel odább Heidegger még a következőket írja: „Az a tézis, hogy »a diszpozíció elsődlegesen a voltságon alapul«, annyit tesz: a

¹⁵ Uo. 554.

¹⁶ Vö. uo. 555.

¹⁷ Vö. „A megértés sohasem szabadon lebegő, hanem mindig diszpozicionális.” Uo. 556.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo. 557.

²⁰ Uo.

²¹ Uo. 349.

²² Uo. 557.

hangulat egzisztenciális alapjellege nem más, mint *visszavitel* valamire.²³ A magunkat valahogyan érzés módján való magáratalálás csak azért rendelkezhet az időben visszavitel értelmével, vagyis múltorientációjú időeksztaízissal, mert jelenvalólétszerű létezésünket annak *eredendő* létszituacionalitásával, a belevettséggel mint *előttiséggel* szembesíti.

A diszpozíció időbelisége fenomenális állagának elemzését Heidegger a félelem (*Furcht*) és a szorongás (*Angst*) hangulatának vizsgálatában konkretizálja.

Első ránézésre a félelem időbeliségi konstitúcióját nem a múlt, hanem a jövő határozza meg, hiszen sem a múlt, sem a jelen nem fenyegethet, értelemszerűen mindig valami jövőben eljövőtől félünk. Abban azonban, hogy a félelem alapvetően jövőmeghatározottságának tudja magát, Heidegger szerint e diszpozíció időbeliségének nem tulajdonképpensége fejeződik ki, amit magamra-vonatkoztatottságának nem tulajdonképpensége határoz meg. A félelmet ugyanis az előzőek folyamán nem autentikus viszonyulásként értelmezett *várás* jellemzi, a félelem valami eljövendő fenyegetőre való elutasító várakozás. Ugyanakkor azonban nem nyilvánulhat meg számomra valami még hozzám el nem érkezett a fenyegetés módusában, ha nem jöhetne el/vissza hozzám, ha nem lennék nyitott feléje az ekztaízis mindkét irányulása értelmében. Mert igaz ugyan, hogy mindig valami eljövendőtől félünk, azonban tőle *magunkat* féltjük, akik a fenyegető létezőhöz képest már-léte, tulajdonképpen múlt-léte képviselünk: „A fenyegető csak úgy várható *vissza ahhoz* a létezőhöz, amely én vagyok, és így a jelenvaló lét csak úgy lehet fenyegetett, ha a »vissza« mihez-je ekztaízikusan már egyáltalában nyitott.”²⁴

Abban, hogy a félelmet alapvetően jövőre irányulónak érezzük, Heidegger szerint a jelenvaló lét időbeliségi ekztaízikus dimenzionalitásának, kivetülé irányultságának a csorbítása mutatkozik meg, amennyiben nem vesszük észre, hogy a félelem mint magunkat féltés intencionális ekztaízikusságának tulajdonképpeni vonzásiránya mi magunk vagyunk, akik a fenyegetőhöz képest, amire elutasítón várunk, az időbeliség szempontjából *már-léte*, múlt-léte képviselünk. A félelem időbeliségi ekztaízikusságának ezt a csorbítottságát Heidegger az önfelejtés számlájára írja, a félelemben ugyanis szerinte sajátos önfelejtés nyilvánul meg: „A félelem egzisztenciális időbeli értelmét az önfelejtés konstituálja.”²⁵ Ennek szövegkörnyezetbeli jelentését ugyan Heidegger elsősorban a „gondoskodó” egzisztencia hétköznapi félelemreakcióinak összefüggéstelenségében, zavarodottságában, kapkodás-jellegében ragadja meg, amelyek mintegy az ezek koherenciájáért felelős én elfelejtésére, a félelemkeltő események általi meghaladottságára utalnak, de mélyebb értelemben a félelem diszpozíciója látszólagos jövőirányultságát meghatározó fenomenális tényállásként is értelmezhető. Megítélésünk szerint elsősorban ebben az értelemben írja Heidegger a félelem időbeliségi struktúrájának vizsgálatát lezáró elemzéseinek a végén, hogy: „A félelem időbelisége várakozón-meg-jelenítő-felejtés.”²⁶

A diszpozíció időbeliségi elemzését Heidegger a szorongás időbeliségi struktúrájának vizsgálata összefüggésében viszi tovább.

Ha a diszpozíciót, a jelenvalólétnek a léthez (az önnön léthez és az általában vett léthez) a hangoltság módján való viszonyulását a belevettségét feltáró és azzal szembesítő fenoménként értelmezzük, akkor ez nem az ember bármely hangulati szituáltságára érvényes maradéktalanul,

²³ Uo.

²⁴ Uo. 559.

²⁵ Uo.

²⁶ Uo. 560.

hanem kizárólag a szorongás diszpozíciójára, amit Heidegger ebből adódóan alapdiszpozíciónak tekint: „Ezt a fenomént alapdiszpozíciónak neveztük. A jelenvalólétet szembesíti legsajátabb belevetett létével, és leleplezi a mindennapian otthonos világban-benne-lét háttorzongató idegenségét.”²⁷

Formálisan tekintve a félelem és a szorongás intencionális struktúrája megegyezik, mindkettő esetében a „mitől” és a „miért” a konstitutív mozzanatok, és ezek a mozzanatok mindkettő esetében, ugyancsak formális értelemben, fedik egymást, hiszen a „mitől” és a „miért” a félelemnél és a szorongásnál végső fokon egyaránt maga a jelenvalólét. Tartalmi és időbeliségi szempontból azonban alapvető különbség van a diszpozicionalitásnak e két formája között. A szorongásnak egyrészt, pontosabban a szorongás „mitől”-jének nincs köze a jelenvalólét gondoskodó léte kézhezállási/kéznéllevőségi dologszerűségéhez, ezek a szorongás sajátos, a belevetettségre/fakticitásra visszavonatkotatott „semmitő” karakterében a jelentéktelenség-jelentéstelenség nemlétébe süllyednek vissza; másrészt a szorongás múltirányulása, amely időbeliségi-eksztatikus vonatkozásban jellemzi, alapvetően különbözik a félelem formális értelemben ugyancsak volt-meghatározottságától.

Mindezek értelmében a szorongás ontológiailag sokkal fajsúlyosabb, a jelenvalólét belevetett/faktikus egzisztenciájának sajátos „lét és semmi” vonatkozást hordozó létszituacionalitásának összefüggésében konstituálódó fenomén. A szorongás semmitő karakterét intencionális tárgya „mitől”-jének vonatkozásában Heidegger így fogalmazza meg: a szorongás esetében: „a fenyegetés nem a kézhezállóból és kéznéllevőből jön, hanem épp ellenkezőleg, annak eredménye, hogy a kézhezálló és a kéznéllevő már abszolút semmit sem »mond« nekünk. Nincs közünk többé a környezővilágbeli létezőhöz. A világ, amelyben egzisztálok, jelentéktelenségbe-jelentéstelenségbe süllyedt”.²⁸

A szorongásban tehát mintegy megszűnik a világ kézhezállóságként/kéznéllevőségként értett világisága, ily módon a szorongás a világ semmijével szembesít, a szorongás a világ semmijétől szorong. Ez a semmi természetesen sem a létező világ megsemmisítésének ontológiai aktuaként felfogott értelmével, sem a kézhezállóság és kéznéllevőség tárgyai nem tapasztalásának az értelmével nem rendelkezik, ezzel szemben azzal a jelentéssel bír, hogy a gondoskodón egzisztáló, világra utalt és világra hanyatlott emberi egzisztencia mint világban-benne-lét a szorongás diszpozíciójában ezzel a világgal mint önmaga autentikus meg nem értésének alapjával szembesül: „a gondoskodó várás semmit sem talál, amiből megérthetné magát, a világ semmijébe nyúl”.²⁹ Így a szorongásnak nincsen sem elvárás-, sem semmiféle várásjellege, a szorongás semmitő diszpozíciójában, amely a világra vonatkozik, a jelenvalólét semmit nem vár, és semmit nem

²⁷ Uo. A múltidő használatát a szövegben az magyarázza, hogy itt Heidegger a *Lét és idő* nek egy korábbi fejezetére utal vissza, ahol a szorongás diszpozíciója a gond-struktúra elemzése kapcsán mint a világ feltárultságát megnyilvánító/konstituáló fenomén részletes elemzésnek vettett alá. – Vö. 333–347. Nem szándékozunk most ehhez az elemzéshez visszanyúlni, mivel ezek a vizsgálódások a szorongás diszpozícióját elsődlegesen nem az időbeliségre vonatkoztatottan tárgyalják. Tudvalevő, hogy Heidegger a jelenvalólét világban-benne-létére és létszerkezetére vonatkozó egzisztenciális analitikát a *Lét és idő* második szakaszában az időbeliségre vonatkoztatottan mintegy megismétli. (Vö. 66.§: „A jelenvalólét időbelisége és az egzisztenciális analízis eredendőbb megismétlésének ebből származó feladatai.” 544–547.) Következésképpen ehelyütt csak ennek a második szakasznak az elemzéseire támaszkodunk.

²⁸ Uo. 560.

²⁹ Uo. 561.

várhat el a jelentéktelenség-jelentéstelenség semmisségébe sülyedt világtól. Eképpen a szorongás, időbeliségi irányulását tekintve nem lehet alapvetően jövőorientált.

A szorongás egzisztenciális fenoménjének időbeliségi értelmét Heidegger a jelenvaló lét autentikus és inautentikus lenni-tudásával és az „ismételhetőséggel” összefüggésben megragadott sajátos múlt-vonatkozásban, a „voltság specifikus eksztatikus módusában”³⁰ ragadja meg: a világ semmissége, ahogyan az (a világ) a szorongásban szorongást szülve felénk fordul, a jelenvaló létet saját lenni-tudásának (az előbbieket során már értelmezőleg érintett) dimenziójába juttatja, amelyben a világ erre vonatkoztatott semmisségének támasznélküliségében találja magát. Ebben a vonatkozásban „A szorongás a hátborzongató idegenségbe belevetett pusztá jelenvalólétért szorong. Visszavisz a legsajátabb, egyedi belevetettségre pusztá tényéhez.”³¹

A szorongás időbeliségi értelmét és ennek az időbeliségnek a természetét ez a „visszavitel” ragadja meg. A jelenvaló lét legerendőbb létmehatározottsága a világban-benne-lét belevetettsége, ez bármely létmegnyilvánulásának „mindenekelőtti”, amelyekhez képest a jelenvaló lét mindenkor önmagaelőző, vagyis a „voltság” időmódusában van. Ha a szorongásban mint az eredet irányába való feltárultságban a jelenvaló lét belevetettként tárul fel, és szembekerül önmagával mint legsajátabb létlehetőségével és lenni-tudásával, akkor a jelenvaló lét a maga számára bármely létmegnyilvánulása *előtt* már mindenkor *volt*. Ennek a voltságnak az előzetesére való visszautalás az értelme annak a „visszavitelnek”, amelyen a jelenvaló lét a belevetettségre mint eredendő/legsajátabb létmehatározottságára és lenni-tudására való vonatkozásban az idővonal eksztázisában mozog. Ez a visszavitel egyben a jelenvaló lét eredendő létszituacionalitása „megisméltésének” értelmével is bír, kettős vonatkozásban. Egyrészt az eredendőségnek a *feltárulása* egyben annak a feltárultságban való kettőzését is jelenti, másrészt az ahhoz való tényleges visszatérés lehetőségét a felvállalás egzisztenciális attitűdje formájában. A belevetettségre voltsághoz való visszatérés a szorongásban még nem az elhatározott egzisztencia döntésében megvalósuló ténylegesség, de annak lehetősége által lehetőségként meghatározott. Ebben a második értelemben írja Heidegger, hogy: „Éppily kevésbé rejlik a szorongásban már az egzisztenciának a döntésben történő ismételt vállalása. Viszont a szorongás nagyon is visszavisz a belevetettségre mint *lehetőséges megisméltelhető*hez. És ilyképpen leplezi le egy tulajdonképpeni lenni-tudás lehetőségét *is* – azét a lenni-tudásét, amelynek az ismétlésben mint jövőbelinek vissza kell jönnie a belevetett jelenvalósághoz. *Az ismételhetőséggel való szembesítés a szorongás diszpozícióját konstituáló voltság specifikus eksztatikus módusza.*”³²

A jövődimenzióra való utalás már tulajdonképpen kivezet a szorongás időbeliségéből, a halálhoz viszonyuló, majd innen a belevetettségre eredendőségéhez visszajövő és ily módon az időbeliség mindkét irányát a végességek felé bejáró elhatározott jelenvaló lét időbeliségének problematikájához. A szorongás időbeliségi struktúrájának szempontjából itt egyelőre csak annak múltvonatkozását emeljük ki, ami azonban a jelenvaló lét egy másik létmódusában (az elhatározottságban mint előrefutó/előlegző visszatérésben) a tulajdonképpeniség lehetőségét is jövőként felvillantja, amit Heidegger a következő megállapításokkal is alátámaszt: „a szorongás eredendően a voltságon alapul, a jövő és a jelen pedig csak belőle jön létre. A szorongásban a jelenvaló lét teljesen vissza van véve a maga hátborzongató otthontalanságába, amely őt teljesen

³⁰ Uo. 562.

³¹ Uo. 561.

³² Uo. 561–562.

fogva tartja. Ez a fogvatartás azonban nemcsak visszaveszi a jelenvalólétet »világi« lehetőségeiből, hanem egyszersmind *megadja* neki a *tulajdonképpen* lenni-tudás lehetőségét.³³

A szorongás alapvetően múltirányulása természetesen nem jelenti ennek az időmozzanatnak a kizárólagosságát ennek a diszpozíciónak a vonatkozásában, mint ahogyan a többi fundamentális egzisztenciálé esetében is a teljes időbeliségi struktúra fennáll (erre a kérdésre később még visszatérünk); ebben az értelemben nem egyedüli, csak kitüntetett, túlnyomósított strukturális mozzanatról van szó, amint ez a szorongás esetében a következőkből tűnik ki: „A szorongásnak [...] a jelenvalólétből való »kiemelkedése« időbelien értve a következőt jelenti: a szorongás jövője és jelene az ismételhetőséghez való visszavitel értelmében vett eredendő voltságból jön létre.”³⁴

Az eddigiekből is kiderül, hogy a szorongás és a félelem egyaránt alapvetően múlt-vonatkozású, míg azonban a szorongás az elhatározottság jövőeksztizálásában gyökerezik, addig a félelem voltságdeterminációjának múlt mozzanata csak a mindenkori/mindennapi jelenig visz vissza, a fentebb már elemzett felejtésmozzanatnak betudhatóan.³⁵

A félelem és a szorongás önmagukban természetesen nem merítik ki a hangoltság teljes fenomenális állagát, így időbeliségi értelmezésük csak akkor lehet releváns a diszpozíció mint olyan időbeliségi értelmére, az időbeliség szempontjából való értelmezhetőségére nézve, ha ez az időbeliség szempontjából vett interpretáció más diszpozicionális fenomének esetében is lényegszerűen elvégezhető, és ezeknél a fenoméneknél a már elemzett diszpozicionális móduszokéhoz hasonló időstruktúrát azonosít. Ebben a vonatkozásban Heidegger álláspontja az, hogy a hangoltság időbeliségi elemzése a diszpozíció bármely tetszőlegesen kiválasztott móduszára ontológiai konzekvens módon kiterjeszhető, és ezekben végső fokon ugyancsak a múltvontkozás, a „múlt-lét” dominanciája mutatható ki. A remény, öröm, lelkesedés, derű, unalom *időbeliségi* elemzése ezeknek a diszpozícióknak az esetében nem esetleges, hanem fenomenális lényegüket érintő szempont, és ezek mindegyike esetében a múltvontkozás valamilyen módon kitüntetett érvénye ragadható meg, aminek alapján Heidegger leszögezi, hogy „nemcsak a félelem és a szorongás alapul egzisztenciálisan a voltságon, hanem más hangulatok is”.³⁶ A remény például látszólag egyértelműen a jövőre irányul, és ezáltal a félelem látszólagos időstruktúrájához hasonló időmeghatározottsággal rendelkezik, de attól eltérően nem egy „malum futurum”-ra, hanem „bonum futurum”-ra vonatkozik. Csakhogy a reménykedés egzisztenciális értelmének lényegét nem a kivétel előre-, hanem visszavontkozási eksztázisa határozza meg, a lényeges tehát nem az, amire a remény irányul, hanem ennek a *kinek számára valósága*. Ily módon a reménykedő személy saját magát mintegy beleviszi a reménybe, és a remény intencionális tárgyát a számára-valóságban saját már-létként értett volt-létéhez hozza vissza. Ennek tudható be például, hogy a remény megkönnyebbülést hoz, ami egyben jelzi is azt, hogy a remény tulajdonképpen a jelenvalólét terhelt egzisztenciájára vonatkozik a volt-lét móduszában.³⁷ Az unalom és az ezzel rokon „unott hangulatnélküliség” közönyének diszpozícióját Heidegger

³³ Uo. 562.

³⁴ Uo. 563.

³⁵ „a diszpozíció mindkét módusza, a félelem és a szorongás, elsődlegesen valamilyen *voltságon* alapul, eredetük a gond egészén belül [...] mégis különbözik. A szorongás az elhatározottság *jövőjéből* származik, a félelem az elvesztett jelenből, amely felől féli a félelmet, hogy azután éppen ezáltal zuhanjon csak bele igazán.” – Uo.

³⁶ Uo.

³⁷ Vö. uo. 564.

ugyancsak alapvetően müldeterminációjú fenoméneként értelmezi. Megítélése szerint a közöny a „gondoskodó élet” mindennapi egzisztenciájának leggyakoribb/legdominánsabb diszpozíciója, amely egyben a múltra hagyatkozó felejtés tartalmát is erőteljesen kifejezésre juttatja, amennyiben a mindennapi éldegélést uraló közöny a jelenvalólétet legeredendőbb voltságának, a belevettségnek a hatalmába juttatja, amely, mivel az önmagát felejtő egzisztencia juttatja ide magát ezt az egzisztenciát, a nemtulajdonképpeniség móduszában van.³⁸

A diszpozíció időbeliségi értelme elemzésének fundamentálonológiai tanulságait Heidegger a következőkben foglalja össze: „Csak olyan létező afficiálható, amely létértelme szerint hangolt, azaz egzisztálva már mindenkor voltként van, és a voltság állandó móduszában egzisztál. Az affekció ontológiailag előfeltételezi a meg-jelenítést, mégpedig úgy, hogy benne a jelenvalólét önmagára mint voltra vezethető vissza.”³⁹

A hangoltság sajátos *létértelme* tehát alapvetően az időbeliséggel összefüggésben, jelesül a már-létként értett mindenkori voltság dimenziójában definiálható, amelynek alapján a jelenvalólét létében a világ által érinthetővé, „afficiálhatóvá” válik. A hangoltság módján való egzisztencia kifejezésre juttatja a jelen-lét igazi ontológiai értelmét, a jelenvalólét már-létként értett voltségát, belevettségét. Csak az a létező érinthető létében a lét által, amelynek léte már-létként belevetetten a *vető* létben és így annak hatalmában tartózkodik. Az afficiálhatóság az afficiált és az afficiáló közötti létegyenmőséget feltételezi, és ez a hangolt jelenvalólét alapvető „már-lét” meghatározottságában, belevettségében tárul fel. Ha a hangoltság (mint korábbi elemzésekből kiderült) a jelenvalólét feltárultsági módusza, amelyben ez a létező létének legeredendőbb fenoménjével, a belevettséggel szembekerül, akkor a diszpozicionális világban-benne-lét a jelenvalóság eredendő értelmét a már-létként, önmagát előzőként, volt-létként értett létszituacionalitásban ragadja meg. Ezért lehet az, hogy minden affekcióban lényegileg a jelenvalólét meg-jelenített volta lepleződik le, amely meg-jelenítésben a jelenvalólét „önmagára mint voltságra” vitetik vissza.

A hanyatlás és a beszéd időbelisége

Mint kitűnt, a megértés és a diszpozíció időbeliségre vonatkoztatott interpretációja ezeket a gond struktúramozzanataként értett egy-egy kitüntetett/elsődleges időeksztaázisra, a jövőre és a múltra⁴⁰ vonatkoztatva igyekszik felmutatni. Ezzel szemben a gond harmadik struktúramozzanatának időbeliségi értelmét Heidegger értelmezése szerint a jelenben kell megragadni.

A hanyatlás (*Verfallen*) alapvetően jelenmeghatározottságát Heidegger a kíváncsiságnak (*Neugier*) az időbeliségre vonatkoztatott fenomenális leírásán keresztül jellemzi.

A kíváncsiság a jelenvalólét mindennapi, a kéznéllevő/kézhezálló dologiságba gondoskodón belevesztett („ráhanyatlott”) egzisztenciájának sajátos létmodalitása, amelynek kitüntetett jegye e dologiság jelenének a benne való időzésre képtelenség móduszában történő utunkba-engedése. Ennek értelmében a kíváncsiság meg-jelenítése nem az abban elidőző megértés céljából történik, mivel fenomenális lényegéhez tartozik az éppen meg-jelenítettből egy másikba való tovaugrás

³⁸ „A pusztá éldegélés, amely mindent »meghagy« olyannak, amilyen, azon alapul, hogy felejtőn átengedjük magunkat a belevettségnek. A nem-tulajdonképpen voltság eksztatikus értelmével rendelkezik.” – Uo.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Hogy elkerülje a vulgáris időfelfogás müldfogalmának a „kéznéllevőség” létmodalitásához kötött értelmét, Heidegger tulajdonképpen a *voltság* terminust használja.

tendenciája, tehát a mindenkori megjelenítés mindenkori állhatatlansága: „A kíváncsiság »tovaugró« megjelenítése [...] olyan kevésbé adja át magát a »dolognak«, hogy mihelyt megtekintette, már el is tekint tőle – egy következő felé.”⁴¹ A nyughatatlan, önmagát állandóan feladó meg-jelenítés mint tovaugrás a kíváncsiságot látszólag a jövő által dominált fenoménként határozza meg, hiszen a tova-ugrás értelem szerűen csakis a jövő felé történhetik. Minthogy azonban a mindenkori ugrás mindenkori megérkezési pontja ugyancsak egy jelen, a kíváncsiság tova-ugró létmodalitását igazából nem a várón el-jövő határozza meg, hanem a tovaugrás megérkezés pontjának eleve, már a meg-jelenítés előtt is meglévő jelenszerűsége. A kíváncsiság nem jövőként, hanem jelenként várja a jövőt, vagy Heidegger szavaival élve: „A jelen kedvéért jelenít meg.”⁴² A tovaugrás szerű mozgalmasság tehát, amely a kíváncsiságot jellemzi, csak az időbeliség formális strukturális sémája vonatkozásában tekinthető jövő felé való elmozdulásnak, illetve – ami lényegileg ugyanaz – az ugrás jövőbeliségi dimenziója ebben az esetben nem autentikus jövőt képvisel.

Ezzel analóg módon azonban ez az állandóan a jelenből-jelenbe való tovaugrás az autentikus jelent sem képviseli, mivel ahelyett, hogy a szokványos időfelfogásban egyedül valóságos jelen szilárd pontjában tartózkodna, valójában a sehohsem-tartózkodás állhatatlanságában foszlik szét. Ezért írhatja Heidegger, hogy „A jelennek ez a módusza a *pillanat* legszélsőségesebb ellenfenoménje. Az *előbbiben* a jelenvaló-lét mindenütt van és sehohsem. Az utóbbi viszont az egzisztenciát a szituációba helyezi, és feltárja a tulajdonképpeni jelenvalóságot.”⁴³

A beszéd (*Rede*) időbelisége vonatkozásában Heidegger a *Lét és időben* tulajdonképpen nem végez mélyreható egzisztenciális elemzést. Egyrészt azért nem, mert – mint megállapítja – a beszéd alapvető ontológiai funkciója a megértés, a diszpozíció és a hanyatlás móduszaiban konstituálódó feltárultságnak az *artikulálása*, és így nem köthető kimondottan valamelyik időbeliségi eksztázishoz;⁴⁴ másrészt azért nem, mert megítélése szerint a beszéd időbeliségének a kérdése a fundamentálonológia szemszögéből nemcsak hogy nem tárgyalható, hanem egyáltalán fel sem vehető annak a tradicionális fogalmiságnak az alapján, amit a nyelvtudomány a nyelv fenoménjének vizsgálatával kapcsolatban alkalmaz. A bevett nyelvtudományi rálátás a nyelvet lényegileg grammatikai strukturaként tekinti, ahol az idővontakozás csak az igeidők formájában, tehát kizárólag „időben lejátszódó” folyamatok szempontjából tevődik fel, amit legfeljebb a beszéd pszichikai időben lezajlására figyelő nyelvpszichológiai vizsgálódás mélyít el. Ebben az értelmezési horizontban nem tematizálható adekvátan például a „van” ontológiai értelme, mivel a reflektálatlanul ebben tartózkodó nyelvtudományi megközelítés csak a „létige” kopulaként értelmezett logikai-grammatikai entitásként való megragadására képes.⁴⁵

⁴¹ Uo. 566.

⁴² Uo. 567.

⁴³ Uo. A tulajdonképpeni jelen fogalmának mint *pillanat*nak az egzisztenciális értelmére a megértés–előlegző elhatározottság–tulajdonképpeni időbeliség összefüggésében előbb már utaltunk. Ennek értelmében a pillanat mint „tulajdonképpeni jelenvalóság”, szemben a kíváncsiság „mindenütt és sehohsem” tartózkodása jelenével, a belevettség mint autentikus *volt*-ság és a halálhoz előrefutó előlegző elhatározottság mint autentikus el-jövő által a *szituációban* mint a múlt és jövő által *egyszerre* konstituált jelenben van lehorgonyozva.

⁴⁴ Vö. uo. 569.

⁴⁵ A nyelvtudományi megközelítés ontológiai illetéktelenségének deklarálása azonban nem jelenti azt, hogy Heidegger egyértelműen kizárná annak lehetőségét, hogy a „lenni” szó ontológiai értelméhez a grammatika felől is közeledhessünk. Példa erre a *Bevezetés a metafizikába* II. fejezete, amelyben a „lét” terminus ontológiai értelmének vonatkozásában éppen hogy a „lét” („lenni”) szó grammatikájára és etimológiájára kérdez rá. – Lásd Heidegger: *Bevezetés a metafizikába*. Ford. Vajda Mihály. Bp. 1995. 27–37.

Mindezeket figyelembe véve a beszéd időbeliségét érintő szövegrész leglényegesebb mondanivalóját nem a beszédre, hanem azoknak az egzisztenciális móduszoknak az időbeliségére tett, összegező és konkluzionáló jellegű megállapítások képezik, amelyeket a beszéd artikulál, ennek a résznek a mondanivalója tehát lényegében a megértés, a diszpozíció és a hanyatlás időbelisége irányába hangsúlyos. Ebben a vonatkozásban Heidegger egyértelműen leszögezi, hogy ezek mindegyike valamelyik időeksztázis (múlt, jelen, jövő) elsődlegességén nyugszik ugyan, ezzel együtt azonban mindegyik a teljes időbeliségi struktúrát is tartalmazza.⁴⁶ Ennek értelmében írhatja, hogy „*az időbeliség minden eksztázisban teljesen létrejön, vagyis az egzisztencia, a fakticitás és a hanyatlás struktúraegységének teljessége – a gondstruktúra egysége – az időbeliség mindenkori teljes létrejövésének eksztatikus egységén alapul*”.⁴⁷ Ennek a megállapításnak a jelenvalólét időbeliségének jellege szempontjából való legfontosabb mondanivalója az, hogy az időbeliségi struktúramozzanatok, az időben létezés „eksztázisai” nem egymáson kívüliek, hanem mindegyik eksztázisban a másik kettő is benne foglaltatik, az időbeli létezés tehát teljességgel eksztatikus, ami kizárja az egymásra következésként felfogott időbeliség értelmét a jelenvalólétszerű létezés vonatkozásában: „Az időben létezés nem az eksztázisok »egymásutánja«. A jövő *nem későbbi*, mint a voltság, ez pedig *nem korábbi*, mint a jelen. Az időbeliség a voltságot jelenként őrző megjelenítő jövőként jön létre.”⁴⁸

Modes of Situatedness in Being and Temporality. Interpretation of the Fundamental-Ontological Sense of the Temporality of Understanding, of Disposition, of Fall and of Discourse

Keywords: Heidegger; fundamental ontology, understanding, disposition, fall, discourse, state of opening, project, temporality

The present paper aims at the interpretation of certain specific Heideggerian concepts related mainly to *Being and Time*. According to the interpretational horizon of fundamental ontology, in which it is included, the concept mainly presumes a way of viewing aspects of temporality in connection with the modality of situatedness in being of *Dasein*, which is identifiable in the phenomenal texture of “existential modi”, to which the concept refers. At the same time, all analyses performed implicitly highlight the fundamental difference between the Heideggerian meaning and the traditional/psychological meaning of the discussed concepts.

⁴⁶ „A megértés elsődlegesen a jövőn [...] alapul. A diszpozíció elsődlegesen a voltságban [...] jön létre. A hanyatlás időbelileg elsődlegesen a jelenben [...] gyökerezik. A megértés egyszersmind mindig a »voltat jelenként őrző« jelen. A diszpozíció egyszersmind mint »meg-jelenítő« jövő jön létre. A jelen egyszersmind egy voltságot jelenként őrző jövőből »ugrik tova« [...]” – Heidegger: *Lét és idő*. 570.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Uo.